

มนุษย์และความทุกข์ของมนุษย์

มนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมเสมอ ข้อนี้เป็นข้อเท็จจริงที่ไม่ต้องโต้แย้งกัน แต่พ้นจากปัญหานี้ไปแล้ว เรื่องเกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่โต้แย้งกันมากมายจนดูเหมือนจะไม่มีที่สิ้นสุด เช่น สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อมนุษย์เพียงใด มนุษย์มีเจตน์จำนงเสรีในการกระทำของตนหรือว่าตกอยู่ในอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมโดยสิ้นเชิง ความประพฤติกของมนุษย์มีจิตมีชั่วหรือไม่ หรือว่าจิตเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์สมมติขึ้นเอง คาท่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม เช่น การอุทิศตนเพื่อส่วนรวม ความซื่อสัตย์ ความกล้าหาญ ความยุติธรรม ฯลฯ เป็นสิ่งที่มีจริงหรือไม่ มนุษย์ควรยึดถือเพียงใด เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่โต้แย้งกันทั้งในหมู่มนุษย์ทั่วไปที่มีการศึกษาน้อยไปจนถึงในหมู่นักศึกษามาก เช่น อาจารย์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ปัญหาทั้งหมดนี้จะตอบกันอย่างไรอยู่ที่ปัญหาสำคัญคือ มนุษย์คืออะไร หรือมีลักษณะอะไร การที่คนเราตอบปัญหาอื่น ๆ ต่างกันก็เพราะมีมโนภาพเกี่ยวกับมนุษย์ต่างกัน เช่น ถ้าเข้าใจว่ามนุษย์มีจิตและจิตไม่ขึ้นกับกายแต่บังคับควบคุมกายได้ ก็ย่อมจะเห็นว่าสิ่งแวดล้อมเป็นเพียงสิ่งหนึ่งที่ทำให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ แต่มนุษย์ไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งแวดล้อมเสมอไป เช่น คนที่หิวอาจยอมตายมากกว่าจะกินอาหารของศัตรู เป็นคน ในแง่นี้ทำให้เชื่อต่อไปว่าคนมีเจตน์จำนงเสรีในการกระทำการต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ หน้าที่ ความรับผิดชอบ ความยุติธรรม ความซื่อสัตย์ ก็เป็นสิ่งที่มิได้อยู่และรู้โดยจิตของมนุษย์ แต่ในทางตรงข้ามถ้าเรามีมโนภาพว่ามนุษย์เป็นเพียงกลุมก้อนของสสารและพลังงาน พฤติกรรมทางจิตคือปรากฏการณ์ของพฤติกรรมทางกาย ทำนองเดียวกับที่การทำงานของเครื่องยนต์เป็นปรากฏการณ์ของเครื่องยนต์ซึ่งเป็นวัตถุ พลังต่าง ๆ พฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งดูราวกับว่ามีจุดหมาย แท้ที่จริงก็เป็นพลังขบด เช่น เกี่ยวกับการที่การจุดระเบิดในเครื่องยนต์ซึ่งดูเหมือนมีจุดหมายเพื่อให้เกิดแรงคั้นนั้น แท้จริงเครื่องยนต์ไม่รู้อุณหภูมิของตนเลย การที่มนุษย์แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาก็เช่นกัน แท้จริงเป็นไปโดยการกระตุ้นของสิ่งเร้าและการตอบสนองของร่างกายมนุษย์ ไม่มีการกระทำใดที่มนุษย์ตัดสินใจโดยไม้อาศัยประสบการณ์หรือสิ่งแวดล้อมเก่า ๆ ถ้าเป็น

เช่นนี้ ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดความจำ หรือคนอื่น ๆ ก็มีสิ่งที่มีอยู่จริง แต่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจทางกายเป็นจุดหมายสุดท้าย

นักวิชาการในปัจจุบันมักใช้หลักที่เรียกว่า มีดโกนของอ็อกคัม (occham's razor) หรือหลักประหยัด (principle of economy) ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ถาอธิบายปัญหาใดได้โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งใดก็ให้ตัดสิ่งนั้นออกเสีย คงไว้เฉพาะที่จำเป็นในการอธิบายเท่านั้น ผู้ที่ไม่เชื่อในเรื่องจิตมักใช้หลักเช่นนี้ในการโต้แย้งกับฝ่ายที่เชื่อเรื่องจิต กล่าวคือมักอ้างว่า เมื่อเราสามารถอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ได้โดยไม่ต้องอาศัยจิต ก็ไม่ต้องสมมติว่าจิตมีอยู่ แต่จะเห็นไควตามทีกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น การยอมรับว่ามีจิตกับการไม่ยอมรับว่ามี ทำให้อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์แตกต่างกันอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ในกรณีเช่นนี้ ผู้เขียนเห็นว่าไม่สมควรนำหลักประหยัดมาใช้ การอธิบายสิ่งทั้งหลายของคประกอบน้อยตัว อาจง่ายกว่าการอธิบายคของคประกอบมากตัวในบางกรณี แต่มีไควหมายความว่าสิ่งทั้งหลายจำเป็นหรือควรที่จะมีของคประกอบน้อย ๆ การพยายามอธิบายสิ่งซับซ้อนคของการ อาจเพียงบางลักษณะยอมไม่ถูกคอง หลักประหยัดเป็นหลักทำให้ปัญหาหางายเขา เพราะ คำนึงถึงของคประกอบแต่น้อย แต่การทำให้งายเขาก็มักเป็นการทำให้งายเกินไป การใช้หลักประหยัดจึงควรระวังในเรื่องคอะไรางยเกินความเป็นจริงควย การไม่เชื่อเรื่องจิต ทำให้ตัดปัญหาเรื่องค่างของมนุษย์และสังคม ทำให้เขาใจมนุษย์และสังคมงายขึ้นก็จริง แต่การทำให้งายเช่นนี้มีไควเหตุผลที่ทำให้เราเชื่อไควว่าการตัดคลินของเราถูก

วิทยานิพนธ์นี้ต้องการคอบปัญหาจริยศาสตร์สังคม และจริยศาสตร์สังคมเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ การคอบปัญหานี้จำเป็นต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์เสียก่อน แต่คังคใดกล่าวมาแล้ว ปัญหาธรรมชาติของมนุษย์เป็นปัญหาที่คนเรายังเห็นไม่ตรงกัน การอธิบายธรรมชาติมนุษย์ในบพนี้จึงเป็นการอธิบายความเห็นตามนัยทางพุทธศาสนา เพื่อให้เข้าใจคาคอบในปัญหาจริยศาสตร์สังคมของพุทธศาสนาได้คึขึ้นเท่านั้น มิไควมุงจะอภิปรายในแง่ที่ว่าควรเชื่อถือไควเพียงไคว จึงไม่กล่าวถึงปัญหาละเอียค เช่น ชัดแย้งกับจิตวิทยาหรือวิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์หรือไม่ ในขอชัดแย้งฝ่ายไควควรจะเป็นฝ่ายถูก ไม่กล่าวถึงของคประกอบของกาย ของจิต ส่วนที่เป็นรายละเอียค เช่น จิตมีความเปลี่ยนแปลงเร็วเพียงไคว

ปฏิบัติตนอย่างไร จะได้รับความสุขทางจิตอย่างไร เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาเมตา-ฟิสิกส์ และไม่คอยจะเกี่ยวของกับปุถุชน เป็นปัญหาสำหรับผู้มุ่งเป็นอริยบุคคลมากกว่าจะเป็นปัญหาสำหรับคนที่ยังอยากดำเนินชีวิตอยู่ในสังขม

1. มนุษย์คืออะไร

มนุษย์ในทางพุทธศาสนาประกอบด้วย รูปกับนาม รูปกับนามรวมกันเรียกว่า กาย กายจึงประกอบด้วย รูปกาย กับ นามกาย หรือถ้าจะแบ่งอีกอย่างหนึ่ง มนุษย์ คือ ชันชัตทั้งห้ารวมกัน ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ การแบ่งทั้งสองแบบนี้ไม่ต่างกัน เพราะรูปกายก็ไคแก่รูป นามกายไคแก่ จิต คือ วิญญาณ กับเจตสิก คือ เวทนา สัญญา สังขาร ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยกล่าวถึงกายไว้ดังนี้

กาย ในคำว่า กาย มี 2 คือ นามกาย 1 รูปกาย 1 นามกาย เป็นใจ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ เป็นนามกาย เป็นนามกายด้วย และท่านกล่าวจิตสังขารว่าเป็นนามกาย รูปกายเป็นใจ มหาทรรูป 4 รูปที่อาศัย มหาทรรูป 4 ลมอัสสาสะปัสสาสะ นิमित และท่านกล่าววากายสังขารที่เนื่องกันนี้เป็นรูปกาย ฯ¹

รูปกาย และ นามกาย นี้ ยังแบ่งละเอียดเป็นรูป 28 จิต 121 เจตสิก 52 รายละเอียดเกี่ยวกับการวิเคราะห์รูปกายและนามกาย จะไม่นำมากล่าวในที่นี้ แต่จะรวบรวมไว้ในภาคผนวกที่ 1 ท้ายเล่ม

¹ 31/403/193 สต. ขุท.

เนื่องจากมนุษย์เป็นสิ่งประกอบ ซึ่งประกอบด้วย นามและรูป จึงมีลักษณะเป็น
 สิ่งชต คือ "ความเกิดขึ้นปรากฏ 1 ความเสื่อมปรากฏ 1 เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวน
 ปรากฏ 1"¹ ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงหาไม่มี เราสมมติเรียกกลุ่มของนามและรูปที่รวม
 กันนี้ว่ามนุษย์ มนุษย์มีได้เป็นชื่อแทนคุณสมบัติใด ๆ หรือมีได้เป็นคำวิเศษณ์ที่ใช้อธิบาย
 ลักษณะใด ๆ ไม่เหมือนคำว่า เหลือง แทน สีชนิดหนึ่ง แต่เป็นคำซึ่งใช้เรียกกลุ่มของนาม
 และรูปรวมกัน เช่นเดียวกับที่เราเรียกส่วนต่าง ๆ ของรถรวมกันว่า รถ แต่ถาดึงเหล่านี้
 แยกกัน ก็ไม่เรียกว่า รถ อีกต่อไป นอกจาก มนุษย์ ซึ่งเป็นสามานยนาม จะมีได้แทน
 มนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งสากลแล้ว แม้แต่ มนุษย์ แต่ละคน เช่น นาย ก. นาย ข. ก็มีได้แทน
 สิ่งเฉพาะที่มีลักษณะเป็นเชิงเดี่ยวเพียงสิ่งเดียว แต่แทนสิ่งเฉพาะเชิงซ้อน คือ มีการประกอบ
 ขึ้นจากสิ่งที่เป็นรูปและเป็นนามรวมกัน ได้แก่ ชั้นธทั้งห้า ดังได้กล่าวมาแล้ว คำตอบปัญหา
 ที่ว่ามนุษย์คืออะไรนั้น มีกล่าวไว้เป็นคำโต้ตอบระหว่างพระยามิลินท์และพระนาคเสน ใน
 หนังสือปัญหาพระยามิลินท์ เป็นความเปรียบเทียบที่ทำให้เข้าใจปัญหานี้ได้ชัดเจน ดังต่อไปนี้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ชื่อของอาตมภาพ เพื่อนพรหมจรรย์เรียกว่านาค-
 เสน แต่โยมทั้ง 2 เรียก นาคเสนบาง วิรเสนบาง สุรเสนบาง สีหเสนบาง,
 ขอดถวายพระพร อันคำชื่อเหล่านี้เป็นคำที่ตั้งขึ้นไว้สำหรับร้องเรียกกันเท่านั้น
 ห้ามตัวบุคคลที่จะฟังคนได้ในชื่อนั้นไม

ทันใดนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ไตร่ตรองประกาศกะบริษัทว่า ท่านทั้งหลายจง
 เป็นพยานช่วยกันจำคำพระนาคเสนไว้ แล้วตรัสกะพระเถระว่า คุณรพระ-
 นาคเสน ถ้าว่าคนเราไม่มีตัวตนจริง เช่นเธอว่านั้น ก็ใครเล่าถวายบทธ
 จีวร แก่เธอ ใครเป็นผู้ใช้สอยบทธ จีวร นั้น และหากว่าใครเขาฆ่าเธอ

¹ 20/486/170 สุต. อัง. ทิก.

ก็คงจะไม่เป็นบาป แล้วตรัสชักไซ้ต่อไปว่าที่เธอแสดงข้อความาคเสนนั้น
อะไรเล่าเป็นนาคเสน ผมหรือเป็นนาคเสน เมื่อพระเถระทูลตอบว่ามีไซ้
ก็ตรัสตามต่อไปจนครบอาการ 32 ทรงไล่เรียงไปแต่ละอย่าง ๆ ว่าเป็น
นาคเสนหรือ พระเถระเจาก็ทูลตอบว่ามีไซ้ จึงตรัสไล่ถึงชั้น 5 แต่ละ
อย่าง ๆ ว่าเป็นนาคเสนหรือ พระเถระเจาก็ทูลตอบว่ามีไซ้ จึงตรัสไล่รวม
กันว่า หรือทั้ง 5 ชั้นเป็นนาคเสน หรือนาคเสนมันออกออกไปจากชั้นทั้ง 5
นั้น พระเถระเจาก็ทูลตอบว่ามีไซ้ ๆ ทุกข้อ

พระเจามีลินท์เห็นเป็นที่ จึงตรัสเย้ยว่า ข้าพเจ้าถามไล่เรียงเธอก็
ไม่พบว่า อะไรเป็นนาคเสน เธอพูดเหลวไหล ไม่มีส่วนที่เป็นนาคเสน
สักหน่อย ...

พระนาคเสนเจ้าเห็นโคที่จึงทูลถามว่า ถ้าพระองค์เสด็จมาควยรด
ขอพระองค์โคตรัสบอกกะอาตมภาพว่า อะไรเป็นรด งอนหรือเป็นรด
พระเจามีลินท์ตรัสตอบว่า มีไซ้ พระเถระเจ้าจึงทูลถามต่อไปว่าหรือเครื่อง
อุปกรณอย่างอื่น เช่น เพลา ลอ แอก แต่ละอย่าง ๆ เป็นรด พระเจ้า-
มีลินท์ก็ตรัสตอบว่ามีไซ้ พระเถระเจ้าจึงทูลถามอีกว่า หรือเครื่องอุปกรณ
เหล่านั้นทั้งหมดเป็นรด หรือวารณมันออกออกไปจากเครื่องอุปกรณเหล่านั้น
พระเจามีลินท์ก็ตรัสตอบว่ามีไซ้ ๆ พระเถระเจ้าจึงทูลเย้ยว่า อาตมภาพ
ทูลถามพระองค์ ก็ไม่พบว่าอะไรเป็นรด พระองค์ตรัสไม่สมกับพระคำรัส
เบืองตน

พระเจามีลินท์จึงตรัสว่า คุณกอนพระนาคเสน คำวารณซึ่งข้าพเจ้า
ตอบเธอในเบืองตนนั้น เหตุอาศัยทั้งงอนทั้งเพลาคือเป็นคน รวมกันเข้าจึง
มีชื่อเรียกเช่นนั้น

พระเถระเจ้าจึงทูลว่า พระองค์ตรัสถูกแล้ว ขอถวายพระพร แม
ข้อความาคเสนซึ่งเป็นชื่อของอาตมภาพก็เช่นนั้นเหมือนกัน อาศัยทั้งผม ทั้ง
ขน เป็นต้น อาศัยทั้งรูปทั้งนามประชุมกันเข้า จึงมีคำชอนขึ้น แตว่า

เมื่อพูดโดยปรกติแล้ว ก็ห้ามตัวบุคคลที่จะฟังคนใดในชั้นนั้นไม่¹

มนุษย์ซึ่งประกอบควารูปธรรมและนามธรรมตั้งกล่าวแล้ว ย่อมต้องตกอยู่ในลักษณะสามประการซึ่งเรียกว่า ไตรลักษณ์² คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ลักษณะที่เรียกว่า อนิจจัง ไคแก ความไม่เที่ยงแท้ ไม่นั่นคง ไม่ยั่งยืน มีการเกิดขึ้น แปรปรวน แล้วก็แตกสลายไปในที่สุด ลักษณะที่เรียกว่าทุกขัง ไคแก ลักษณะที่ต้องถูกบีบคั้น คือ ตกอยู่ในความบังคับของสิ่งอื่น ๆ ภายนอก คงสภาวะอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ลักษณะที่เรียกว่าอนัตตา หมายถึง ลักษณะที่ไม่เป็นแก่นสาร ยึดถือเอาเป็นตัวตนไม่ได้ วางเปล่าจากความเป็นตัวตน การที่มนุษย์ไม่เข้าใจสภาวะดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความเคียดกรอนต่าง ๆ ทั้งแก่ตนเองและแก่สังคม แต่ก่อนที่จะถึงปัญหาดังกล่าว จะต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ให้ลึกลงไปอีกขั้นหนึ่งว่ามีความเป็นไปอย่างไรบ้าง ในขั้นนี้จะต้องพิจารณาโดยอาศัยหลักปฏิจจนูปปาต ซึ่งผู้เขียนจะนำมากล่าวโดยสังเขป เรื่อง ปฏิจจนูปปาต นี้ เป็นเรื่องลึกซึ้ง และมีการตีความแตกต่างกัน ผู้เขียนจะไม่วิเคราะห์หาการตีความอย่างใดถูกอย่างใดผิด เพราะเป็นเรื่องที่จะทองคนควากันต่อไปอีกมาก เป็นเรื่องเกินกว่าวัตถุประสงค์ของวิทยานิพนธ์นี้ จึงขอให้อ้อว่า ความเห็นที่นำมากล่าวไว้ในหัวข้อต่อไปเป็นความเห็นของผู้เขียน ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้ศึกษาคนควาละเอียดกว่านี้ ความเห็นดังกล่าวอาจเปลี่ยนไปก็ได้

¹ ปัญหาพระยามิลินท์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2500 หน้า 6-8.

² คุรายละเอียดยในภาคผนวก.2

2. การพิจารณามนุษย์โดยอาศัยหลักปัจเจกสมุปปาต

ในตอนต้นบทได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่องค์ประกอบมาแล้วว่าได้แก่ชั้น 5 การพิจารณามนุษย์ในลักษณะเช่นนั้นเป็นการมองในแง่สติย แต่ธรรมชาติของมนุษย์โดยแท้จริงแม้จะประกอบด้วยชั้น 5 แต่ชั้นทั้ง 5 ก็มีได้มีลักษณะสติย หากแต่มีลักษณะเป็น พลวัต ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการสืบเนื่องกันไปโดยตลอด แบ่งแยกมิได้ และมีลักษณะวนเป็นวงกลม หาทิศทางปลายมิได้ มนุษย์ต้องวนอยู่เช่นนี้เรื่อยไปหากไม่ปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าได้สอนไว้ ลักษณะที่สืบเนื่องกันไปเป็นวงกลมดังกล่าวนี้เรียกว่า ภาวะจักรบาง วัฏฏสงสารบาง หรือปัจเจกสมุปปาตธรรมบาง

ปัจเจกสมุปปาตธรรมนั้นเป็นธรรมชั้นสูง เข้าใจได้ยาก แต่เป็นธรรมที่อธิบายความเป็นไปของมนุษย์ได้ทุกแห่งทุกมุม เป็นการมองมนุษย์โดยรอบ เมื่อเข้าใจปัจเจกสมุปปาตธรรมแล้วก็จะเห็นว่าคำสั่งสอนทั้งหลายที่เกี่ยวกับมนุษย์ล้วนแต่เป็นหัวข้อย่อย ๆ ของหัวข้อใหญ่ทั้ง 12 หัวข้อในปัจเจกสมุปปาตธรรมทั้งสิ้น ก่อนที่จะเข้าใจมนุษย์ในรายละเอียดจึงควรพิจารณามนุษย์โดยอาศัยหลักปัจเจกสมุปปาตธรรมเสียก่อน พระพุทธเจ้าได้อธิบายความเกิดและความดับของมนุษย์ไว้ด้วยปัจเจกสมุปปาตธรรมดังนี้

อวิชชาปัจจุยา สงฺขารา สงฺขารปัจจุยา วิญญาณั
วิญญาณปัจจุยา นามรูปั นามรูปปัจจุยา สฬายตนั
สฬายตนปัจจุยา ฉสุโส ฉสุสปัจจุยา เวทนา
เวทนาปัจจุยา ตณฺหา ตณฺหาปัจจุยา อุปาทานั
อุปาทานปัจจุยา ภโว ภวปัจจุยา ซาติ
ซาติปัจจุยา ชรามรณั โสภปริเทวทุกฺขโทมนสุสฺสฺสฺสฺส
สมฺภวนุตติ เอวเมตฺสฺส เกวลสฺสฺส ทกฺขกฺขณฺชฺส
สมฺภุโย โหติ. อวิชฺชายเตวฺว อเสสฺสฺสฺสฺสฺส
สงฺขารนัโรชฺช สงฺขารนัโรชฺชา วิญญาณนัโรชฺช
วิญญาณนัโรชฺช นามรูปนัโรชฺช นามรูปนัโรชฺชา

สพายนีโรโธ สพายนีโรธา ผสฺสนีโรโธ
 ผสฺสนีโรธา เวหนานีโรโธ เวหนานีโรธา ตณฺหานีโรโธ
 ตณฺหานีโรธา อูปาทานีโรโธ อูปาทานีโรธา ภงนีโรโธ
 ภวนีโรธา ชาตินีโรโธ ชาตินีโรธา ชรามรณํ
 โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺชนฺติ,
 เอวเมตสฺส เภวสฺส ทุกฺขกฺขนฺตสฺส นีโรโธ โหติ.¹

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงแปลข้อความดังกล่าวไว้ดังนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายนะ
 เพราะสพายนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติ
 เป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อมมีได้โดยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชา
 นั้นแลดับโดยสาร์อกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ
 เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสพายนะจึงดับ เพราะ
 สพายนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ
 ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ
 เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสภะ ปริเทวะ

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บันทึกพระธรรมเทศนาเรื่องปัจจุ-
สมุปบาท พิมพ์ในงานพระบรมศพ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระนคร :
 โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย 2499 น.2.

ทุกข โทมนัส และ อุปายาสจึงคับ ความคับแค้นของทุกขทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ควยประการอย่างนี้ ฯ¹

ความหม่นเวียนไปของกรรมทั้งสิบสองประการ ซึ่งเป็นปัจจัยให้กรรมเหล่านั้นมี
ความเกิดดับสืบเนื่องกันไปนั้นมี อวิชชา เป็นปัจจัยสำคัญ ตรามโคที่ยังมีอวิชชาอยู่กระแเส
แห่งปฏิจสมุปบาทนั้นก็ไม่มีทางขาดจากกันได้ แม้จะมีการคืนรน แต่ก็คืนรนไปควยอวิชชา
เสมือนหนึ่งกระแสน้ำที่ไหลไป แม้จะกระทบแก่งหินเกิดเป็นคลื่นเป็นฟองอย่างไรก็ไม่ขาด
จากกันและไหลเป็นกระแเสเดิมเรื่อยไป ที่กล่าวว่าอวิชชาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังสารวัฏ
ดำรงอยู่นั้นมิใช่หมายความว่าอวิชชาเกิดขึ้นก่อนแล้วสิ่งอื่น ๆ ก็ตามมาโดยลำดับ เพราะ
ลำดับกาลเช่นนั้นหาไม่ใคร่รู้เห็นได้ไม่ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ไม่รู้ว่าปฏิจสมุปบาทเกิดขึ้น
เมื่อใด เป็นแต่คนพบว่าปฏิจสมุปบาทมีอยู่ การที่ถือเอาอวิชชาเป็นสาเหตุสำคัญก็เพราะ
กรรมอื่น ๆ ในปฏิจสมุปบาทคงอยู่ได้ก็เพราะคนเรามีอวิชชา ถ้าจะดับกรรมเหล่านั้นก็ต้อง
ดับอวิชชาเสียก่อน อาจกล่าวได้ว่าอวิชชาเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง สร้างมนุษย์ขึ้นแล้วทำให้
มนุษย์ยึดมั่นในสิ่งที่ไม่พึงยึดควยอวิชชา และสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นสนองความพอใจของตนก็
ควยอวิชชาอีกเช่นกัน ถ้ายังละอวิชชาไม่ได้ก็จะคิดจะพญจะทำควยอวิชชานั้นเป็นนายบังคับ
อยู่รำไป

อวิชชาได้แก่ความหลง ความเขลา หรือโมหะ ซึ่งเกิดขึ้นหุ่มหอบัญญาไว้ไม่ให้
เห็นแจ้งในอริยสัจสี่ คือ ความทุกข เหตุแห่งความทุกข ความดับไปของทุกข และหนทาง
ในการดับทุกข ไม่เข้าใจสภาพความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ อันเป็นไตรลักษณ์ คือ ความ
ไม่เที่ยง ความไม่อาจดำรงอยู่ในสภาพอย่างเดีวใดตลอดไปและความไม่ใช่ตัวตน เมื่อ
ไม่เข้าใจก็ทำให้ปฏิบัติตนไปในทางที่ตรงข้ามกับความดับทุกข เห็นสิ่งซึ่งเป็นทุกขว่าเป็นสุข
เหมือนแมลงเม่าเห็นไฟว่างามและเย็นแล้วบินเข้ากองไฟ เมื่อมีอวิชชาเกิดขึ้นก็เป็นแนวโน้ม
หรือศักยภาพที่จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มของกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลต่าง ๆ ขึ้น พระบาท-

¹ 25/40/63-64 สุต. ขุท. กรรม.

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบหน้าที่ของสังขารว่า "อุปมาเหมือน นายช่างพระนคร เป็นพนักงานในการที่ตกแต่งพระนครถวายบรมกษัตริย์ จะได้เป็นตัวครอบครองพระนครหามิไค" ¹

ในชั้นที่เกิดสังขารขึ้นนี้จึงมีแต่เพียงแนวโน้มนั้นที่จะเกิดนาม เกิดรูป และใหนามและรูปนั้นเป็นไปในทางดีหรือไม่ดีไคเท่านั้น ยังไม่มีนามมีรูปเกิดขึ้นจริง ๆ ต่อเมื่อสังขารเกิดขึ้นแล้ว วิญญาณจึงเกิด วิญญาณเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทำหน้าที่บริบูรณ์ารมณต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งนามและรูป ในการรับรู้งานนามและรูปนี้ทำให้มีนามและรูปเกิดขึ้นบริบูรณ์ารมณต่าง ๆ คือ มหาภูตรูป 4 ปรสาทรูป 5 วิสัยรูป 4 ภาวรูป 2 หทัยรูป 1 ชีวิตรูป 1 อาหารรูป 1 ส่วนนามก็ไคแก่ชนธทั้ง 3 คือ เวทนา สัญญา และ สังขาร เมื่อมีนามรูปเกิดขึ้นก็เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะทั้งหกไคแก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะเหล่านี้เป็นที่เกิดของอารมณต่าง ๆ การมีอายตนะทำให้เกิดผัสสะ คือ การกระทบระหว่างอายตนะกับอารมณต่าง ๆ ไคแก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ อันรูไคด้วยจิตทั้งปวง การกระทบนี้เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข รู้สึกเป็นทุกข์ รู้สึกไม่เป็นทั้งสุขทั้งทุกข์ เพราะมีความรู้สึกสุขบางทุกขบาง เช่นนี้ยอมเกิดตัณหา คือ ความอยากไคสิ่งที่ตนพอใจ อยากเลี้ยงสิ่งที่ตนไม่พอใจ ตัณหาแบ่งออกกวาง ๆ ไค 3 ประเภทคือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา กามตัณหาไคแก่ความปรารถนาในความสุขทางประสาทสัมผัส ทางอารมณต่าง ๆ ภวตัณหาไคแก่ความปรารถนาเป็นนั่นเป็นนี่ ปรารถนาที่จะมีชาติมีภพ ปรารถนาให้สัตว์และโลกเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน ส่วนวิภวตัณหาไคแก่ความปรารถนาที่จะไม่เป็นนั่นเป็นนี่ ไม่มีชาติมีภพ ความปรารถนาให้สัตว์และโลกเป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอน ตัณหาทั้ง 3 ประการนี้แยกออกไปเป็นตัณหาภายในอย่างละ 6 ภายนอกอย่างละ 6 รวมเป็น 36 แยกออกเป็นอดีตตัณหา 36 อนาคตตัณหา 36 ปัจจุบันตัณหา 36 รวมกันเข้าเป็นตัณหา 108 ประการ เมื่อตัณหาบังเกิดขึ้นแล้วจิตเข้าไปยึดมั่นในตัณหา

001669

¹ พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บันทึกพระธรรมเทศนาเรื่องปฏิจ-
สมุปบาท, พิมพ์ในงานพระบรมศพ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, พระนคร :
โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2499 น.5.

คำชู้ตั้นหนั้นไว้ การคำชู้ตั้นหาหรือยัดคิดในตั้นหานี้เรียกวาอุปาทาน ซึ่งมี 4 ประการ คือ กามอุปาทาน 1 ทิฏฐอุปาทาน 1 สิลัพพตูปาทาน 1 อตฺตวาทูปาทาน 1 กามอุปาทาน คือ ความถ้อมันในกามตั้นหา ทิฏฐอุปาทาน คือ ความถ้อมันในความคิดเห็นผิด ๆ ความถ้อมัน สิลัพพตูปาทาน คือ ความถ้อมันในลัทธิต่าง ๆ ภายนอกพุทธศาสนา และอตฺตวาทูปาทาน คือ ความยัดมันถ้อมันในตัวคน เมื่ออุปาทานบังเกิดมีแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพในศาสนาพุทธ มีอยู่ 2 ประการ คือ กรรมภพ และ ปันภพ กรรมภพได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร คือ ความประกอบขึ้นด้วย กุศล อกุศล และอกุศลที่เจริญ อรูปฌาน ส่วนปันภพ ได้แก่มนธทั้ง 5 ที่มีขึ้นในการปฏิสนธิ เมื่อมีภพเกิดขึ้นแล้วก็เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ซึ่งหมายถึงอบตฺติภพ อันได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ การเวียนอยู่ในภพเหล่านี้เรียกว่าชาติ เมื่อมีชาติก็เกิดความแก่เฒ่า โรคนภัยไข้เจ็บ ความโศกเศร้า ชักเคื่องต่าง ๆ ขึ้น

การพิจารณามนุษย์โดยอาศัยหลักปัจจุสมุปบาท ทำให้เราสามารถเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ ปัจจุสมุปบาทอธิบายความต่อเนื่องระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ใน ขอนี้มีข้อโต้แย้งกันอยู่ว่า ปัจจุสมุปบาทจะครบรอบเมื่อมีทั้งชาติก่อน ชาตินี้ และชาติหน้า คือต้องครบ 3 ชาติ จึงจะครบรอบ หรือว่าครบรอบในชาตินี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่าปัจจุสมุปบาทอธิบายทั้งสองกรณี กล่าวคือ ในกรณีแรกนั้นให้อธิบายการเวียนว่ายตายเกิดของ มนุษย์ว่า เมื่อมนุษย์มีตั้นหาอุปาทาน เกิดความยัดมันถ้อมันในตัวคนขึ้น ก็สร้างกรรมต่าง ๆ อันเป็นของตน วิบากกรรมนั้นจึงส่งผลให้เกิดเป็นภพใหม่ชาติใหม่ เพราะคนไม่รู้สังขารม ยัดมันถ้อมันในสิ่งที่มีไตรลักษณ์ แต่ทว่ามนุษย์นั้นหาใช่ตัวตนไม่ เป็นแต่ความเกิดดับแห่งนาม และความเกิดดับแห่งรูปที่สืบเนื่องกันไป ไม่มีขณะใดที่อยู่นิ่งเลย ในแต่ละขณะก็คือชีวิตหนึ่ง และในทุกขณะก็มีองค์แห่งปัจจุสมุปบาท ทั้ง 11 คือ สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตั้นหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ โดยมีอวิชชากำกับอยู่ด้วยเสมอ การตีความทั้งสองแบบนี้ข้อโต้แย้งที่สำคัญอยู่ที่คำว่านามรูป ภพ และชาติ ถ้าตีความตาม คำหนังสือซึ่งพุทธทาสภิกขุเรียกว่า ภาษาคน ก็จะได้ความอย่างหนึ่ง แต่ถ้าตีความตามหลักการทางพุทธศาสนา คือ ภาษาธรรม ก็จะได้ความไปอีกอย่างหนึ่ง ในปัจจุสมุปบาทนี้ ถ้า

ผู้เขียนเห็นด้วยกับการตีความภพและชาติดังกล่าว แต่ก็ยังเห็นว่าการตีความนี้ใช้กับเรื่อง ชาติก่อน ชาตินี้ และชาติหน้าใดด้วย โดยเห็นว่าเรื่องสังขาร วิญญาณ นามรูป นั้นเป็นการเกิดขึ้นตอนแรกยังไม่ได้เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก ในตอนที่สองคือ สฬายณะ ผัสสะ เวทนา เป็นตอนที่มนุษย์ซึ่งเกิดมามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ตอนที่สามคือค้นหา อุปาทาน เป็นความคิดของอยู่ในโลก ทำให้เกิดความยึดมั่นในตัวตน และยึดเอาสิ่งอื่นว่าเป็นของตน นี่คือภพ แล้วก็ตามชีวิตเช่นนั้น ๆ ไปเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง และต้องได้รับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ จนตาย และควยอวิชชา ค้นหา อุปาทานที่ยังมีอยู่ ก็ทำให้ต้องมีสังขารขึ้นใหม่ควยผลแห่งวิบากกรรม จึงกล่าวได้ว่าปฏิจสมุปบาท อธิบายชีวิตทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต ได้ทั้งในแง่กว้างคือ ชาติก่อน ชาตินี้ ชาติหน้า และในแง่แคบ คือ ชีวิตแต่ละขณะที่เกิดสืบเนื่องกัน ปฏิจสมุปบาททั้งวงนั้นมีได้กินความถึง 3 ชาติ แต่เป็นชาติปัจจุบันชาติเดียว หรือถ้าพิจารณาเฉพาะขณะก็เป็นชีวิตในขณะที่เดียวกันตั้งแต่เกิดจนดับ จึงเป็นคำอธิบายว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในปัจจุบันสัมพันธ์กับพฤติกรรมในอดีตอย่างไร ทำไมจึงเกิดทุกขขึ้น อธิบายว่าชีวิตของคนแต่ละคนในปัจจุบันทำไมจึงแตกต่างกัน สิ่งที่เป็นอดีตเราแก้ไขไม่ได้ แต่สิ่งที่เกิดในปัจจุบันและจะส่งผลไปสู่ออนาคตนั้นแก้ไขได้ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงสอนปฏิจสมุปบาทเป็นเรื่องปัจจุบันเพื่อให้มนุษย์เข้าใจตนเอง และเมื่อเข้าใจแล้วจะได้แก้ไขเสียแต่ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่

3. ชนิดของมนุษย์

มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธศาสนามีอยู่ 2 จำพวก คือ ปุถุชน และ อริยบุคคล ผู้ที่รู้อะไรคือสังขตธรรม อะไรคืออสังขตธรรม และปฏิบัติตนจนหลุดพ้นจากกิเลสได้เพียงบางส่วนจนถึงหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง เรียกว่าอริยบุคคล ส่วนปุถุชนได้แก่มนุษย์ที่ยังมีอวิชชาคือ ไม่รู้ธรรมชาติที่แท้ของสังขตธรรมและอสังขตธรรม ยังอยู่ในอำนาจของกิเลสต่าง ๆ มีธรรมชาติเป็นไปตามกิเลสที่ควบคุมบังคับตนไว้ ปุถุชนจึงมีชนิดต่าง ๆ กันจนสุดคณานับ ถ้าจะพูดอย่างกว้าง ๆ เหตุแห่งทุกข์ของมนุษย์ได้แก่ค้นหา 3 ประการ คือ

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา¹ ทั้ง 3 อย่างนี้เมื่อเกิดแก่ผู้ใดแล้วก็จะทำให้บุคคล มีสภาพจิตที่สำคัญ 3 ชนิด คือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งจะทำให้คนเราทำการต่าง ๆ เพื่อสนองโลภะ โทสะ และโมहनันต่าง ๆ กัน มนุษย์ก็จะแสดงพฤติกรรมตามที่กิเลสเหล่านั้น บงการ เกิดเป็นคนชนิดต่าง ๆ รู้สึกสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ซึ่งแท้จริงแล้วล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น หาใช่ความสุขที่แท้ไม่ เมื่อมีเหตุแห่งทุกข์ 3 ประการ และมีสภาพจิตที่สำคัญ 3 ประการ เช่นนี้ ก็จะได้เห็นได้ว่าความทุกข์ย่อมแตกต่างกันไปเหลือคณานับจริง ๆ สมมติว่าผู้ใดถึงเฉพาะ กามตัณหา และสมมติว่ากามตัณหาก่อให้เกิดโลภจริต สิ่งที่น่าจะเป็นกามตัณหา คือ ความ คิรินอยากได้สิ่งที่จะ ให้ความพึงพอใจทางกายทุกชนิด สิ่งที่น่าจะมีจำนวนนับไม่ถ้วนทั้งใน แง่ชนิดและในแง่จำนวนในแต่ละชนิด เช่น ความต้องการผู้หญิงสวย ในแง่ชนิดผู้หญิงสวยมี หลายแบบนับไม่ถ้วน ในแง่จำนวนก็มีมากแล้วในอดีต มีมากในปัจจุบัน และยังมีมาอีกในอนาคต เพียงแต่จะสนองความต้องการใคผู้หญิงสวยอย่างเคียวจนตลอดชีวิตก็ไม่อาจสนอง ความต้องการนั้นได้ และต้องแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ใคผู้หญิงที่ตองการอีกนับไม่ถ้วน แบบ นี้ผู้ใดถึงเฉพาะความต้องการผู้หญิงสวยซึ่งเป็นกามตัณหาชนิดหนึ่งเท่านั้น แต่ความ ตองการที่เป็นกามตัณหาชนิดอื่น ๆ ก็ยังมีอยู่อีกมาก ดังนั้นในชีวิตคนคนหนึ่งจึงตองแสดง โลภจริต เพราะกามตัณหา ออกมาเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ นับไม่ถ้วนแบบ ในแง่ปริมาณคนจึง ต่างกันไปตามตัณหาที่บังคับตน เช่นในกรณีที่ถูกกล่าวมาแล้วบางคนตองการผู้หญิงสวย บางคน ตองการผู้หญิงมีปัญญา บางคนตองการชื่อเสียงแต่ไม่สนใจผู้หญิงสวย บางคนตองการทั้งสอง อย่าง โดยสรุป คนหนึ่ง ๆ จะตองการสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองกามตัณหาหลายชนิด แต่ บางคนตองการอย่างหนึ่งมากกว่าอย่างอื่น คนจึงแสดงพฤติกรรมต่างกันโดยความตองการ ที่รุนแรงนั้นเป็นเหตุ กามตัณหานอกจากก่ให้เกิดโลภจริตแล้วยังก่อให้เกิดโทสจริตและ โมหจริตใคควย เช่นความตองการผู้หญิงสวย ทำให้เกิดความเอาใจใส่ผู้หญิงชนิดนั้น ตอง การใคมาเป็นของตน นับเป็นโลภจริต โกรธเมื่อตนไม่สมปรารถนาเป็นโทสจริต ไม่ค้ำนึ่ง

¹ ดูคำอธิบายในภาคผนวก 3.

ถึงเหตุผลถูกผิด คின்றแต่จะให้ไฉนผู้นั้นอย่างเดียวกันเป็นโมหจริต คนที่ชอบผู้หญิงสวยบางคน อาจมีโลกจริตมากกว่าโศจจริตและโมหจริต แต่บางคนอาจมีโมหจริตมากกว่าชนิดอื่น ๆ คนที่ชอบผู้หญิงสวยจึงแสดงพฤติกรรมต่างกันไปตามชนิดของจริตที่บังคับตนอยู่ จริตใดรุนแรง ก็บังคับให้เป็นคนเช่นนั้น ความต้องการอื่น ๆ ที่เป็นกามตัณหาทำให้เกิดคนชนิดต่าง ๆ ขึ้น ทำนองเดียวกัน เฉพาะกามตัณหาอย่างเดียว มองเฉพาะในแง่ชนิดและปริมาณของตัณหา ก็ทำให้เกิดคนนับไม่ถ้วนแบบแล้ว ยิ่งถ้าพิจารณาตัณหาอีก 2 แบบควย ชนิดของมนุษย์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้นอีก แต่นอกจากการพิจารณาในแง่ชนิดและปริมาณดังกล่าวแล้ว ยังพิจารณาในแง่ระดับ ไตควย เช่น ความต้องการผู้หญิงสวย ทำให้คนเกิดโลกจริตเหมือน ๆ กัน แต่ระดับความต้องการต่างกัน ก็ทำให้พฤติกรรมที่แสดงรุนแรงมากน้อยต่างกัน คนที่มีระดับความต้องการ รุนแรงจะแสดงพฤติกรรมที่รุนแรงต่างกันตั้งแต่ไม่พึงเหตุผลเลยจนถึงขั้นอยู่ในขอบเขตของ เหตุผล ส่วนบางคนอาจต้องการน้อยจนกระทั่งเก็บกคเอาไว้ในใจได้ ความต่างกันนี้ในแง่ ระดับจึงทำให้คนต่างกันนับไม่ถ้วนอีก เพราะระดับมากน้อยนี้แบ่งไคนับไม่ถ้วน ถ้าเราพิจารณา รวมทั้งในคานชนิด ปริมาณ และระดับ ทั้งสามคานแล้ว ย่อมเห็นได้ว่าเราไม่อาจแบ่งชนิด ของมนุษย์ได้อย่างแท้จริงเลย นอกจากจะพิจารณาอย่างกว้าง ๆ การศึกษามนุษย์จึงต้อง ศึกษาเฉพาะตัวของแต่ละคนไป ยิ่งแบ่งเป็นน้อยชนิดเพียงใดก็ยิ่งเข้าใจมนุษย์ได้มากขึ้น เพียงนั้น

4. เหตุแห่งทุกข์ของมนุษย์

4.1 ความทุกข์

คำสอนในพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์มากกว่าเรื่องสุข เพราะถือว่าปุถุชน ย่อมเป็นทุกข์เสมอ ทุกข์มากหรือทุกข์น้อยเท่านั้น สุขไม่มี ตราบใดที่ยังยึดถือตัวตนอยู่ แม้จะ รู้สึกในสุขเวทนา แต่ถาพิจารณาโดยฉงนแท้แล้วสุขเวทนานั้นเองก็คือความทุกข์ เพราะ แปรปรวนอยู่เสมอ และเมื่อเราได้รับสุขเวทนาจึงเกิดทุกข์ที่กลัวจะต้องเสียสุขเวทนานั้นไป เป็นต้น ก่อนที่จะพิจารณาเรื่องทุกข์ในแง่ต่าง ๆ ผู้เขียนขอยกข้อความต่อไปนี้มาแสดงให้ เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ความยึดมั่นในสังขารยอมทำให้

เกิดทุกข การละตัณหา ละตัวตนเสียได้เป็นความพ้นทุกข

ในกองสังขารล้วนนี้ ย่อมไม่ไดนามวาสัตว์ เหมือนอย่างว่าเพราะคุณ
ส่วนทั้งหลายเขา เสี่ยงวารถยอมมีฉันทิ เมื่อขันธทั้งหลายยังมีอยู่ การ
สมมติวาสัตว์ยอมมีฉันทินัน

ความจริงทุกขเท่านั้นยอมเกิด ทุกขยอมตั้งอยู่และเสื่อมสิ้นไป นอก
จากทุกขไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกขไม่มีอะไรดับ ¹

ผู้ใดเพิลิดเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าเพลินเพลินทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินทุกข
เรากล่าวว่าผู้นั้นไม่พนไปจากทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินเวทนา... ผู้ใดเพิลิด-
เพลินสัญญา... ผู้ใดเพิลิดเพลินสังขาร... ผู้ใดเพิลิดเพลินวิญญาณ ผู้นั้น
ชื่อว่าเพิลิดเพลินทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินทุกข เรากล่าวว่าผู้นั้นไม่พนไปจากทุกข ²

ผู้ใดเพิลิดเพลินตา ผู้นั้นชื่อว่ายอมเพิลิดเพลินทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินทุกข
เรากล่าวว่าผู้นั้นยังไม่พนไปจากทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินหู... ผู้ใดเพิลิดเพลิน
จมูก... ผู้ใดเพิลิดเพลินลิ้น... ผู้ใดเพิลิดเพลินกาย... ผู้ใดเพิลิดเพลิน
ใจ ผู้นั้นยอมชื่อว่าเพิลิดเพลินทุกข ผู้ใดเพิลิดเพลินทุกข เรากล่าวว่าผู้นั้น
ยังไม่พนไปจากทุกข ³

¹ 15/554/190 สุต. สัง. สคาถ.

² 18/20/12 สุต. สัง. สฬายตน.

³ 18/19/12 สุต. สัง. สฬายตน.

ในข้อความที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ชั้นข้อว่าสังขารแล้วทั้งรูปทั้งนามล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ความยึดมั่นในความเพิลิเคเพลินอันเนื่องมาแต่ชั้นทั้ง 5 เป็นความทุกข์ การละความเพิลิเคเพลินละกิเลสอันจะทำให้เกิดภพเกิดชาติใหม่ เป็นทางพ้นทุกข์

ความสุขที่ปุถุชนถือว่าสุขนั้น คือ ความเพิลิเคเพลินยินดีหรือที่เรียกว่า กามสุข ความสุขชนิดนี้พุทธศาสนาถือเป็นความทุกข์ แต่ก็มีใครถือว่าความสุขชนิดนี้เป็นสิ่งที่ไม่พึงเกี่ยวข้องควยเลย เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นศาสนาพุทธก็จะกลายเป็นทุนนิยมไป หากเราถือหลักว่าศาสนาพุทธไม่เห็นควยทั้งกับกามสุขฉลิกานุโยค และ อตถกิลมถานุโยค แล้ว ก็จะได้เห็นว่าศาสนาพุทธมิได้ถือว่าทุกคนจะต้องหลุดพ้น คือ ปฏิบัติโลกตตรธรรมใดสำเร็จ หรือเป็นอนาคาริกะไปหมด แต่ยอมรับว่าคนส่วนใหญ่ไม่อาจก้าวไปถึงขั้นนั้นได้ และต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม แต่ก็ได้ถือว่าเมื่อบรรลุความหลุดพ้นไม่ได้แล้วควรสนองกามสุขให้เต็มที่ ปุถุชนควรดำเนินชีวิตโดยไม่หลงเพิลิเคเพลินยินดีในกามสุขจนกระทั่งก่อให้เกิดทุกข์ภายหลัง ต้องพยายามติดข้องในสิ่งเหล่านี้ให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ กล่าวคือละหมดไม่ได้ก็ควรพยายามละเท่าที่ทำได้ ศาสนาพุทธยอมรับความสุขของปุถุชน แต่มักเรียกชื่ออื่น เช่น ความแช่มชื่นในภพ ความสบาย ซึ่งล้วนแต่แสดงลักษณะที่ว่าเป็นของชั่วคราว เกิดขึ้นไม่นานก็หมดไปไม่เที่ยงแท้ ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เช่น ความแช่มชื่นในภพ ก็ได้แก่สิ่งซึ่งเป็นความปรารถนาของปุถุชน แต่เป็นสิ่งที่มักหาไม่คอยได้ และถึงจะไคมาแล้วก็เป้นทุกข์ควยรักษาไวยาก หรือเกรงว่าจะรักษาไวไม่ไค ถายังไม่ไคมากก็เป็นทุกข์ควยอยากไค และต้องดิ้นรนคนหา แต่เมื่อกะนั้นคนก็ปรารถนาสิ่งเหล่านี้ จึงเรียกว่าเป้นความแช่มชื่นในภพ คือเมื่อไคมาก็รู้สึกชื่นชมยินดี ความแช่มชื่นในภพแบ่งออกเป้น 6 ประเภท ซึ่งรวมความแล้วไคแก่ สุขเวทนา เหตุหรือองค์ประกอบแห่งสุขเวทนา ดังนี้

- ความแช่มชื่นในภพ 1 อย่าง ไคแก่ สุขเวทนา
 ความแช่มชื่นในภพ 2 อย่าง ไคแก่ สุขเวทนา, วัตถุที่ปรารถนา
 ความแช่มชื่นในภพ 3 อย่าง ไคแก่ ความเป้นหนุ่มสาว, ความไม่มีโรค, ชีวิต
 ความแช่มชื่นในภพ 4 อย่าง ไคแก่ ลาก, ยศ, สรรเสริญ, สุข

ความเข้มข้นในภพ 5 อย่าง ได้แก่ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณภุฑพะ ที่นำ
พอใจ

ความเข้มข้นในภพ 6 อย่าง ได้แก่ ความถึงพร้อมควยตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจ ¹

ส่วนความสบายนั้นมีอยู่ 7 อย่าง แต่มิได้เป็นความสบายเพื่อจะอยู่เฉย ๆ หากแต่
ความสบายนี้มีไว้เพื่อเกื้อกูลแก่การเจริญกัมมัฏฐาน มิได้เป็นสิ่งที่ดีในตัวเอง แต่ดีในฐานะ
เป็นวิถีทางไปสู่ความสุขอื่น สภาวะที่เรียกวาสบายหรือสัพบายะ ทั้ง 7 อย่าง ได้แก่

1. อวารสัพบายะ มีที่อยู่สบาย วิเวก ไม่มีสิ่งรบกวนความสงบ
2. โจรสัพบายะ มีทางเดินอันสบาย, ที่เดินจงกรม, ที่เดินไป
บิณฑบาต
3. ภัสสสัพบายะ มีการฟังการพูดอันเป็นที่สบาย คือพูดในเรื่องที่ทำให้
ให้เกิดศรัทธาและวิริยะในการปฏิบัติธรรม
4. ปุคคสัพบายะ มีบุคคลเป็นผู้ที่สบาย คือมีผู้เคยปฏิบัติธรรมมาแล้ว
พอที่จะคอยแนะนำได้
5. อุกุสัพบายะ มีฤดูอันเป็นที่สบาย หมายถึงมีอากาศพอดี เหมาะ
สมกับความเคยชินของตน
6. โภชนาสัพบายะ มีอาหารอันเป็นที่สบาย
7. อิริยาปถสัพบายะ อิริยาบถอันเป็นที่สบาย คืออิริยาบถใดทำให้จิต
คิดพล่านไปก็ไม่ใช่อิริยาบถนั้น ²

¹ 29/36/32 สุต. ขุท.

² อภิขัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 9.

ความสบายดังกล่าวนี้เป็นสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ใหร่างกายรู้สึกทุกข์ เศร้าครอน หรือ เจ็บปวด ทำให้สามารถศึกษาธรรมได้ สภาวะที่เรียกกันว่าบรรยากาศทางการศึกษา บรรยากาศในการทำงาน บรรยากาศในการอภิปราย บรรยากาศทางวิชาการ ฯลฯ ล้วนแต่เขาอยู่ในหลัก สัปายะ 7 นี้ทั้งสิ้น หลักทั้ง 7 ขอนี้ ถ้านำไปวิเคราะห์แจกแจง ในรายละเอียดก็จะได้ข้อปลีกย่อยอีกมาก

สิ่งที่คนทั่วไปเรียกว่าสุข ศาสนาพุทธกลับถือเป็นความทุกข์ดังได้กล่าวมาแล้ว ถ้าเช่นนั้น ศาสนาพุทธไม่สอนเรื่องสุขเลยหรือ ห้ามได้ เป็นแต่หาความสุขในศาสนาพุทธนั้น เป็นชนิดที่ปุถุชนไม่ค่อยจะรู้จักกัน ถ้าจะใหญ่รู้จักก็ต้องปฏิบัติตามวิธีการในศาสนาพุทธ ความสุขในศาสนาพุทธแบ่งออกเป็น 10 ระดับ สรุปได้ดังนี้

1. กามสุข
2. สุขในปฐมฌาน
3. สุขในทุติยฌาน
4. สุขในตติยฌาน
5. สุขในจตุตถฌาน
6. สุขในอากาศาณัญญายตนฌาน
7. สุขในวิญญาณัญญายตนฌาน
8. สุขในอากิญจัญญายตนฌาน
9. สุขในเนวสัญญายตนฌาน
10. สุขในสัญญาเวทยตินโรธสมาบัติ ¹

¹ 18/413-424/258-261/ สุต. สัง. สฬายตน.

เรารู้จักกันเฉพาะความสุขเป็นส่วนมาก ส่วนสุขอีก 9 ชนิด เราไม่รู้จัก พระพุทธ-
เจ้าทรงเปรียบเทียบว่า "ความสุขในโลกและทิพย์สุข ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งสุข คือ
ความสิ้นค้นหา" ¹

ความสุขซึ่งที่กล่าวแล้วนี้มีจริงหรือไม่ สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อก็จะวิจารณ์ได้ว่าเป็น
อาการของโรคประสาทหลอน (hallucination) แต่การวิจารณ์เช่นนี้ก็ไม่มีอะไรเป็นข้อ
พิสูจน์ว่าเป็นโรคประสาทหลอนจริง เป็นแต่คนเช่นนั้นไม่เชื่อในความสุขใด ๆ นอกจากประสาท
สัมผัสเท่านั้น ซึ่งไม่มีเหตุผลว่าทำไมความสุขจึงต้องมีชนิดเดียวดังกล่าว ถ้าทุกคนที่ปฏิบัติ
ได้ตามหลักธรรมของพุทธศาสนามีพฤติกรรมที่สงบ เยือกเย็น หนาวร้อนบนาน ผ่องใส และ
เราอธิบายว่านั่นเกิดจากโรคประสาทหลอน โรคประสาทหลอนชนิดนี้ก็คงจะต่างกับชนิดอื่น
และเป็นโรคที่น่าเป็นกันทุกคน จะเรียกว่าประสาทหลอนหรือเข้าถึงสัจธรรม ไม่ใช่สิ่งสำคัญ
สิ่งสำคัญก็คือปฏิบัติเช่นนั้น ๆ เกิดผลเป็นพฤติกรรมเช่นนั้น ๆ นักพฤติกรรมนิยมก็ควร
ยอมรับว่าพฤติกรรมเกิดขึ้นเช่นนั้นจริง และไม่ควรอ้างเออว่าเป็นประสาทหลอน แต่ควร
ยอมรับว่าตนไม่รู้เหมือนกับที่ยอมรับว่าไม่รู้ว่ามีจิตมีหรือไม่ ถ้ามีกลองบิคยกลองหนึ่งเราไม่
เคยเห็นข้างโน ก็ไม่ควรบอกว่าข้างโนนั้นมีหรือไม่มีอะไร ผู้เขียนขอยกข้อความเปรียบเทียบ-
เทียบ ซึ่งอาจารย์วิริยงค์ ไคกลาวไว้ในเรื่อง ทางสูสันติ ดังนี้

ต่อไปเมื่อได้ปฏิบัติถูกหนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ความรู้พิเศษ ธรรมอัน
วิจิตรพิศดาร ธรรมอันบริสุทธิ์ของแฉว ความชุ่มชื้นสว่างไสว ความสุขุม-
คัมภีรภาพ ความเยือกเย็น ความอัศจรรย์อย่างนาพิศวง จะเกิดขึ้นเป็นลำดับ
สิ่งเหล่านี้จะเกิดได้แก่บุคคลทุกคนอย่างแน่นอน เช่น บุคคลที่ปฏิบัติเห็น
ความอัศจรรย์ในตัวเอง บริสุทธิ์ของแฉวมี่ขึ้นตามลำดับ ผู้นั้นก็พึงเห็นในตัวเอง
ถ้าจะเข้าใจว่า "ทองเห็นเองแต่ละบุคคล" สิ่งนั้นก็ไมจริงเพราะไม่มีใครเห็น
ควย ไม่มีพยาน ขอนี้พึงแกวว่า "คำวาเห็นเองนั้นเป็นของมีจริง" เป็นพยานใดทั้งตน

¹ 25/52/76 สุต. ขุท. อ.

และผู้อื่น ขอนพึงเห็นได้ว่า เช่นการ "อิม" อาหารของแต่ละบุคคล ผู้ใด อิมผู้นั้นก็จะพึงเห็นเองเอง แม่จะบอกผู้อื่นก็บอกได้แต่ว่า "อิม" เท่านั้น แต่เป็นอย่างไรมนน้ำออกมาให้ใคร ๆ ก็ไม่ได้ แต่ความอิมนั้นมีแน่ ผู้อื่น จะรู้ได้เฉพาะความหมาย หรือถูกผู้อื่นบอกให้เท่านั้น เมื่อผู้ฟังคนอื่น ๆ ได้ เคยอิมมาแล้วก็ไม่ตองพูดมาก เพียงรู้ว่าอิมเป็นเขาใจกัน นี่เป็นข้ออุปมา ให้เข้าใจถึงความเป็นผู้เห็นรูเองอย่างหนึ่ง... สัมกับคำอุปมาที่ว่า "การ อิม" ของแต่ละบุคคล เป็นการปฏิบัติถูกต้องแล้วจึง "อิม" คือรับประทาน อาหารอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของร่างกายจึงจะเกิดความ "อิม" ความอิมเป็นของเป็นเองจากการปฏิบัติต่อร่างกายที่ถูกต้อง การอิมจึงเป็น ชั้นเอง (คนอื่นรับประทานแทนคนอื่นไม่ได้ ตองรับประทานเองจึงจะอิมเอง) เมื่ออิมแล้วก็จะบอกผู้อื่นได้ว่าซาฟเจ้าอิมแล้ว โดยมีสทกสทานว่าผู้ฟังจะเชื่อ หรือไม่เพราะเชื่อตัวเองแล้ว ว่าได้อิมจริงแล้ว ขอนี้จึงตรงกับ (เอหิภัสสิโก คุรร เรียกผู้นามาคุได้) เพราะความอิมนั้นจริงและมีจริงแน่ เมื่อท่านตองการ อยากจะอิมเช่นซาฟเจ้า ท่านควรรับประทานอาหาร เช่นซาฟเจ้าก็จะอิมเหมือนกับซาฟเจ้าเหมือนกัน ขอนี้ เพื่อจะพิสูจน์ถึงความอิมที่เราใครุได้เห็นแล้ว ¹

เท่าที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าในระดับปุถุชน ถือว่าความทุกข์บางอย่างเป็นความสุข พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าปุถุชนตองการความสุขชนิดนี้ และพึงมีได้ แต่ก็ควรมีข้อจำกัด มิให้ หมกมุ่นมากเกินไป เพราะจะทำให้ตัวเอง ผู้อื่น และสังคมเดือดร้อน การที่จะเข้าใจเหตุผล ว่าทำไมจึงตองมีข้อจำกัดเช่นนั้น ๆ ได้ ตองเข้าใจทุกขให้แจ่มแจ้งเสียก่อน เพื่อจะได้ เห็นว่าถ้าไม่จำกัดอย่างนั้น ๆ ทุกขจะเกิดขึ้นอย่างไร ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักจริยธรรมใน

¹ พระครูญาณวิริยะ, ทางสูสันติ ภาค 1 พิมพ์แจกในงานผูกพัทธสีมาวัดธรรมมงคล (เถาบุญนนทวิหาร) พระนคร : โรงพิมพ์คำรวจ น. 13-14.

บทต่อไป จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงธรรมชาติและสาเหตุของความทุกข์เสียก่อน

ในตอนต้นบท ผู้เขียนได้อธิบายวามนุษย์โคธะชั้นทั้ง 5 และชั้นทั้ง 5 นี้ จัดเป็นสังขตธรรม ซึ่งต้องมีลักษณะ 3 ประการ คือ ทุกข์ ไม่เที่ยง และไม่ใช่อัตน ความทุกข์ทั้งปวงของมนุษย์ล้วนแต่สืบเนื่องมาจากชั้น 5 ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศกเศร้า คับแค้นใจ ความประจวบกับของที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากของที่เป็นที่รัก เหล่านี้ล้วนสืบเนื่องมาจากชั้น 5 ทั้งสิ้น

ลักษณะที่เรียกว่า ความทุกข์ มีอยู่ 4 ประการ คือ ¹

ปีหนตุโถ หมายถึงความว่า เบียดเบียน คือ เป็นสิ่งบีบบังคับ หรือกำหนดให้ต้องกระทำ หรือดำเนินไปในทางที่ไม่ปรารถนา

สังขตตุโถ หมายถึงความว่า ประุ่งแต่ง คือ เป็นสังขตธรรม มีการรวมกันขึ้นเป็นตัวเป็นตนซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อย ๆ เพื่อให้คงอยู่ได้ แต่ความเปลี่ยนแปลงย่อมนำไปสู่ความเสื่อมสลายในที่สุด ความขัดแย้งระหว่างความปรารถนา จะคงอยู่กับความมุ่งไปสู่ความเสื่อมสลาย จึงเป็นสภาวะขัดแย้งอยู่ในตัว

สนุตปาตุโถ หมายถึงความว่า เรารอน คือ ต้องกระวนกระวาย เตื่อครอน เจ็บปวด และต้องทนอยู่ตลอดเวลา

วิปริณามตุโถ หมายถึงความว่า แปรปรวน คือ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ยึดถือเอาเป็นแน่นอนไม่ได้ เมื่อต้องการให้มีตัวตน ยึดมั่นในตัวตน ก็เกิดความเตื่อครอน เพราะหาตัวตนที่จะให้ยึดถือไม่ได้ บังคับควบคุมไม่ได้

ลักษณะต่าง ๆ ของความทุกข์นี้ เกิดขึ้นจากชั้น 5 ทั้งสิ้น แต่ก็ปรากฏชัดเจนมากน้อยต่างกัน เช่น อาจปรากฏความเรารอน ความเบียดเบียน มากกว่าความแปรปรวน เพราะความเบียดเบียน ความเรารอนนั้น เป็นสิ่งซึ่งเจ้าตัวรู้สึก ส่วนความแปรปรวนและความปรุ่งแต่งนั้นเป็นไปเร็วจนไม่ทันรู้สึก และความเปลี่ยนแปลงนั้นละเอียดเกินกว่าจะรู้สึกควยประสาทสัมผัสธรรมดาได้ กว่าจะรู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลงก็ต้องอาศัยเวลานาน ไม่รุนแรงและรวดเร็วเหมือนความเรารอน ความเบียดเบียน ด้วยเหตุดังกล่าวนี้นี้ จึงแบ่ง

¹ พ.อ. ทวีช เปล่งวิทยา, คชกรรม, กรุงเทพฯ (ม.ป.ท) 2515, น. 202-203.

ประเภทของความทุกข์ได้ 4 แบบ คือ

1. ทุกขเวทนา ไตแก ความทุกข์ที่เกิดแก่ร่างกายและความรู้สึก มีลักษณะ เบียดเบียนและเรารอน เป็นความทุกข์ที่เกิดจากกามตัณหาทั้งปวง คือ ความพึงพอใจใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ความไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ปรารถนา ความประสบกับสิ่งที่ตน ไม่ปรารถนา

2. ทุกขสภาวะ ไตแก สภาวะประจำสังขารซึ่งเป็นทุกข์ เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นสภาวะที่ต้องมีประจำสังขาร

3. ทุกขลักษณะ ไตแก ความไม่อาจดำรงอยู่ในสภาวะเดิมได้ เพราะสังขต-
กรรมทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง สังขตกรรมทั้งปวงจึงไม่อาจดำรงอยู่ได้ ลักษณะที่ไม่อาจ
ดำรงอยู่ได้นี้เป็นทุกข์

4. ทุกขอริยสัจ ไตแก ความทุกข์อันเกิดจากการไม่เข้าใจความจริงของมนุษย์
ทำให้ถือ สัสตทวิภูริ บาง อัจเฉททวิภูริ บาง ความยึดมั่นว่าตายแล้วไม่สูญก็ตี ตายแล้วสูญ
ก็ตี ลวนเป็นตัณหา เมื่อมีสัสตทวิภูริก็เกิดภวตัณหา คือ คตินรนอยากจะมีไม่เสื่อมมีดับ เมื่อมี
อัจเฉททวิภูริก็เกิดวิภวตัณหา คือ ตายแล้วดับสูญ ภาวะทั้งสองนี้คนเราไม่อาจพ้นไตราปิโค
ที่ยังยึดมั่นในทวิภูริทั้งสองนั้น จึงต้องเวียนว่ายตายเกิด ภาวะเช่นนี้นับเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง

4.2 เหตุแห่งทุกข์

ในหัวข้อที่แล้วได้กล่าวถึงความทุกข์ว่าเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือ
ชั้น 5 ว่าเป็นของเที่ยงแท้ ทำให้เกิดความอยากที่จะดำรงอยู่เป็นนิรันดร เพื่อจะได้
ยึดมั่นในสิ่งที่ตนปรารถนาได้ตลอดไป หรือเกิดความอยากที่จะดับสูญเพื่อจะได้พ้นจากสิ่ง
ทั้งปวงอันตนไม่ปรารถนา เกิดความเศร้าโศกเสียใจเมื่อได้สิ่งที่ตนไม่ปรารถนา หรือ
ไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา เหล่านี้ล้วนแต่มีเรื่องของตน หรือตัวตนเข้าไปแทรกอยู่ทั้งสิ้น
อหังการ ความยึดมั่นว่าคือตน ทำให้เกิดมิจฉาทวิภูริ คือ สัสตทวิภูริ บาง อัจเฉททวิภูริบาง
มมังการ คือ ความยึดมั่นว่าของตน เกิดจากอหังการ เมื่อมีความยึดมั่นในตัวตนแล้วก็
เกิดความยึดถือสิ่งต่าง ๆ อันตนเข้าไปเกี่ยวข้องของไม่ว่าจะเป็นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย

ใจ ว่าเป็นของตน เกี่ยวกับคนทั้งสิ้น ทำให้เกิดคิดของอยู่ในคัมภีร์ทั้ง 108 มานานุสัย คือ มานะที่อยู่ในตัว เกิดจากความยึดมั่นในตัวคน ทำให้เห็นวาตนสำคัญ เกิดความถือตัวขึ้น ทั้งสามอย่างนั้นล้วนเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งสิ้น วิทยุ คัมภีร์ และมานะนี้เป็นเรื่องที่มี รายละเอียดปลีกย่อยมาก การที่คนเราแตกต่างกันไปจนไม่มีใครเหมือนกันเลยก็เพราะ มีสิ่งทั้งสามประเภทนี้ต่างกันทั้งชนิดและจำนวน ในวิทยานิพนธ์นี้เขียนไม่มุ่งอธิบายรายละเอียดในแต่ละประเภท แต่มุ่งจะชี้ให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเหตุแห่งความทุกข์ได้ก็เพราะ มีสิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่ง คือ อุปาทาน เป็นตัวการสำคัญ ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับวิทยุ คัมภีร์ และมานะนั้น จะใครรวบรวมไว้ในภาคผนวกที่ 3 และจะได้นำมากล่าวต่อไปในบทที่ว่าด้วยการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในตอนนี้จะใครกล่าวถึงเรื่องอุปาทานอันทำให้คนเรายึดคิดใน วิทยุ คัมภีร์ และมานะ เพื่อให้เข้าใจว่าความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นได้อย่างไร

อุปาทานหรือความยึดถือในสิ่งทั้งปวง มี 4 ประการ คือ กามอุปาทาน วิทยุอุปาทาน สัตว์อุปาทาน และ อัตตวาอุปาทาน

กามอุปาทาน หมายถึง ความยึดติดในสิ่งที่รักที่พอใจในอารมณ์ทั้ง 6 คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โยหารมณ์ และ ธรรมารมณ์ กล่าวคือ เป็นความยึดติดในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสิ่งที่ผูกพันในใจ ทั้งที่เกี่ยวกับวัตถุภายนอกและเป็นความคิดฝันของตนเอง ทั้งที่เคยเกิดมาแล้ว กำลังเกิดอยู่ และจะเกิดต่อไป ความยึดมั่น เช่นนี้เมื่อมีความพอใจก็ยิ่งยึดแน่นแน่นและมากขึ้นเป็นลำดับ จนเห็นไปว่าเป็นปกติวิสัยของบุคคลนั้น ไม่ใช่เรื่องเสียหาย โดยมีใครพิจารณาว่าที่มนุษย์และสังคมลำบากเดือดร้อนเพราะความรัก โกรธ เกลียด อิจฉาริษยากันในปัจจุบัน เนื่องมาจากอุปาทานทั้งสิ้น และเมื่อเป็นเรื่องถอนไต่ยาก ก็สิ้นหวังท้อแท้ แล้วยิ่งเอาเองว่าเป็นธรรมชาติที่ถอนไม่ได้ นอกจากนั้นยังเห็นไปว่าการติดคามเป็นประโยชน์ เช่น ทำให้รักครอบครัว เป็นคนขยัน มีความมุ่งมั่นในการทำงาน มีความคิดริเริ่ม แต่เมื่อพิจารณาจริงๆ แล้ว สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดก่อให้เกิดความแก่งแย่งแข่งดี อิจฉาริษยา คดโกง ทำร้ายซึ่งกันและกัน ละโมภ ราคะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นจากความยึดติดในกามเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่คนเราต้องทุกข์ เพราะราคะ โทสะ โมหะต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้น ถ้ายิ่งละให้สิ้นไม่ได้ อย่างน้อยก็ต้องรู้จักควบคุมไว้

ทัศนูปาทาน ไคแก ความยึดติดในความคิดเห็นของตน ความยึดติดในทันทหมาย
 รวมทั้งความยึดติดในสัสตัทิฐฐิ และ อัจฉเนททิฐฐิ ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกุตตรธรรม และทิฐฐิ
 คือความยึดมั่นในความคิดความเห็นทั่ว ๆ ไปของตน ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกิยธรรม ทั้งสอง
 อย่างนี้ล้วนไม่เป็นสัมมาทิฐฐิ ความยึดติดในความคิดเห็นของตนนี้เป็นภัยร้ายแรงที่ทำให้
 คนเราเกิดความขัดแย้งกัน ทั้งในสังคมและระหว่างประเทศ คนทั่วไปมักเอาความยึดมั่น
 ไปปนกับความเชื่อมั่น ความเชื่อมั่นในตนเองนั้นคือเชื่อมั่นว่าตนสามารถคิดหรือทำในเรื่อง
 หนึ่งเรื่องใดได้ แต่การคิดหรือทำเช่นนั้นต้องอาศัยการคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล ยอมรับ
 ความคิดความเห็นของผู้อื่นได้ กล่าวคือควรที่จะเชื่อมั่นด้วยว่าความคิดเห็นที่ถูกต้องไม่จำเป็น
 จะต้องเป็นความคิดเห็นของเราเพียงผู้เดียว ส่วนความยึดมั่นนั้นเป็นความเชื่อว่าคุณคิด
 ความเห็นของตนถูกต้อง ไม่ยอมรับว่าตนก็เป็นปถุชนย่อมมีความโง่เขลาในเรื่องบางเรื่อง
 ได้ บางครั้งแม้จะเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้อง แต่ถาตนเคยเชื่อถือหรือคิดเห็นอย่างไรไว้แต่
 เดิมแล้วก็ยังไม่ยอมเปลี่ยนแปลง และพยายามหาทางให้ผู้อื่นเข้าใจว่าความเห็นของตนถูก
 ผู้ที่นับถือศาสนา ประเพณี ระเบียบการปกครองที่ต่างกันมักไม่ยอมรับความคิดความเห็น
 ของผู้ที่ถือศาสนา ประเพณี หรือระเบียบการปกครองที่ต่างจากตน เพราะยึดมั่นในความ
 เห็นของตนว่าถูกกว่า หรือแม้แต่ในกรณีที่ไม่เห็นว่าเหตุผลของตนถูกกว่าก็อาจไม่ยอมรับ
 เพราะไม่อยากจะเชื่อว่าตนเป็นฝ่ายแพ้ ฉะนั้น จึงปรากฏอยู่เสมอว่าคนที่มีความยึดมั่น
 มักไม่ยอมรับผิด และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น แต่จะพยายามชี้ข้อผิดของผู้อื่นพร้อม ๆ
 กับยกความคิดเห็นของตนว่าดีกว่า ความยึดมั่นในตนเองนี้เข้าตัวรู้ได้เป็นส่วนมากและต้อง
 แกด้วยตัวเอง เจ้าตัวยอมรับใจว่าความเห็นของตนขณะนั้น ๆ เป็นความเชื่อมั่นหรือ
 ยึดมั่น กรณีเช่นนี้แก้ไขได้ถ้าเจ้าตัวพยายาม แต่ในอีกกรณีหนึ่งซึ่งแก้ไขได้ยากก็คือ ผู้ที่
 ไม่รู้ตัวว่าตัวยึดมั่นในทัศนูปาทาน บุคคลเช่นนี้จะแก้ไขได้ด้วยการค่อย ๆ อบรมสั่งสอนไป
 แม้ขณะนี้ยังไม่เข้าใจ ในโอกาสต่อไปก็อาจเข้าใจและแก้ไขตนเองได้ ความยึดมั่นในทิฐฐิ
 นั้นไม่เกิดประโยชน์อันใดแก่ใครเลย ย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ถือทิฐฐิต่างกัน
 ผู้แพ้ย่อมโกรธเคือง ผู้ชนะก็อาจเฝ้าทำสิ่งที่ตนเองก็รู้ว่าไม่ถูกต้อง นับว่าแพแก่ตนเองเพราะ
 ไม่สามารถทำในสิ่งที่ตนเห็นว่าถูกต้อง ความร่วมมือช่วยเหลือกันทำหรือคิดในสิ่งที่ถูกก็เกิดขึ้น
 ไม่ได้ เพราะมีแต่ความหวาดระแวงว่าผู้อื่นจะมาทำลายทิฐฐิของตน

สิ้นชีพุชีพาทาน หมายถึง ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิดทาง เช่น ยึดมั่นในเครื่อง
 รางของขลัง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อต่อกันมาอย่างประมึปรา พิธีรีตองต่าง ๆ จารัต ประเพณี โดย
 ไม่ได้ใช้เหตุผลพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ตนพ้นจากอุปาทานหรือมีอุปาทานมากขึ้น การปฏิบัติ
 ที่คนเรายึดมั่นถือมั่นนั้น ส่วนมากทำกันจนเคยชิน แม้เพียงจะถามหาเหตุผลว่าทำไมจึงต้องทำ
 เช่นนั้น ผู้นั้นก็อาจเห็นว่าผิดหรือมองควยสายตาคูหมิ่นดูแคลนได้ เช่น ทำไมจึงต้องสวมชุด
 สากลเวลาประชุม ทำไมการเปิดงานจึงต้องตัดริบบิ้น ปล่อยลูกโป่ง ปล่อยนก ทำไมการ
 สัมมนาจึงต้องมีการสนุกสนาน การเต้นรำ และการรับประทานอาหารกันมากมายกว่าปกติ
 เหล่านี้ถ้าใครปฏิบัติผิดกว่าปกติก็จะกลายเป็นคนไม่รุชรรมเนียม หรือรุชรรมเนียมแต่เป็น
 คนขวางโลก ยึดมั่นกันจนเสมือนหนึ่งว่าถ้าไม่ทำสิ่งเหล่านี้แล้วจะทำการตามความมุ่งหมาย
 ไม่ได้

อดิตวาทุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นว่าตัวตนเป็นสิ่งสำคัญ ความยึดมั่นชนิดนี้
 นับเป็นต้นกำเนิดของความทุกข์ทั้งปวง เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นสัญชาตญาณพื้นฐานของชีวิต
 ความยึดมั่นในตัวตนทำให้หาอาหาร คอสุ หรือหลบเลี่ยงอันตราย สืบพันธุ์ หาสิ่งต่าง ๆ มา
 สนองความพอใจของตน ยิ่งถ้าเห็นว่าตัวตนสำคัญเพียงใด ก็ยิ่งทำทุกอย่างเพื่อตัวมากขึ้น
 เพียงนั้น ยิ่งต้องดิ้นรนเพื่อให้ตัวตนคือชั้น 5 ของการโคสัมฤทธิ์ผลมากขึ้น ต้องดิ้นรนเช่นนี้
 ไปจนตลอดชีวิต และนับวันจะมีความต้องการมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะการที่ตัวตนจะมีความสำคัญ
 ไฉนนั้นก็ด้วยการแสดงออก การแสดงออกนั้นมิทางความคิด คำพูด และการกระทำ การ
 แสดงออกเพื่อให้เห็นว่าตัวตนสำคัญก็คือการแสดงในทางที่ให้เห็นว่าทุกสิ่งมุ่งไปสนองตัวตน
 เช่น มีเครื่องอุปโภคบริโภคมาก ๆ มีคนพูดถึงมาก ๆ มีความคิดที่พิเศษผิดแปลกและเป็น
 ที่ยกย่องของผู้อื่น เหล่านี้เป็นต้น ยิ่งดิ้นรนมากยิ่งแสดงตัวตนได้มาก ถ้าไม่ดิ้นรนเลยตัวตน
 ก็ไม่ปรากฏ ดังนั้น ความยึดมั่นในตัวตนจึงทำให้คนเราเดือดร้อนต้องดิ้นรนมากขึ้น ๆ ดังจะ
 เห็นได้ว่าคนที่รำรวยอยากรำรวยมากขึ้น และอยากได้สิ่งอื่นเช่นชื่อเสียงเกียรติยศ อำนาจ
 คนที่มีชื่อเสียง หรือมีอำนาจก็อยากได้มากขึ้น และอยากได้สิ่งอื่นที่ตนยังไม่มี พยายามหามา
 ให้ได้แม้ว่าจะต้องทนทุกข์ในการคิดหาหนทาง พุดจาหวานลอม ชูบึงคัม หรือใช้เล่ห์กลต่าง ๆ
 อันทำให้มีศัตรูจนต้องหวาดระแวงภัยอยู่ตลอดเวลาก็ตาม

อุปาทานทั้งสี่ที่กล่าวมาแล้ว จึงล้วนเป็นต้นกำเนิดแห่งความทุกข์ของมนุษย์ และเป็น
 สิ่งที่มีมนุษย์พึงละ แต่ถนัดทั้งหมดยังไม่ใคร่ต้องควบคุมให้อ่านาจบังคับตัวเราให้น้อยที่สุด
 ความยึดมั่นในอุปาทานทั้งสี่อย่างนั้นทำให้เกิดกิเลส¹ ต่าง ๆ ขึ้น คือ ความโลภ ความ
 โกรธ ความหลง ความถือตัว ความสงสัย ความหดหู่ท้อถอย ความฟุ้งซ่าน ความ
 ไม่ละอายในการทำบาป ความไม่เกรงกลัวผลของบาป กิเลสเหล่านี้ทำให้คนเรากลาย
 เป็นคนละโมภ คนร้ายกาจ มีความโกรธ ผูกใจเจ็บ ลบหลบลมบุญ ยกตนเสมอทาน ยกตน-
 ชมทาน อัจฉาริชยา ตระหนี่ ถือตัว เจ้าเล่ห์ โอ้อวด หัวค้อ แขงคี่ ดุหมั่นดูอื่น มัวเมา
 ประมาท นอกจากจะกลายเป็นคนที่มีลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ยังเป็นผู้ที่มีความ
 ผูกพันกับสิ่งต่าง ๆ อันตนเห็นว่าสำคัญแก่ตน และทำทุกอย่างเพื่อสิ่งที่ตนเห็นว่าสำคัญเหล่านั้น
 จึงเสมือนหนึ่งถูกพันธนาการด้วยสิ่งเหล่านั้นอันใดแก มารดา บิดา มุตร ภรรยา ญาติ มิตร
 ทรัพย์ ลาภสักการะ อิสริยยศ กามคุณต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถ้าเป็นไปได้อย่างที่ใจ
 ปรารถนาก็รู้สึกพอใจ ถ้าไม่เป็นไปอย่างที่ใจปรารถนาก็เป็นทุกข์ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็น
 ไปอย่างที่เราปรารถนาไม่ได้ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นของนอกกายเรา ย่อมผูกพันหรือขึ้นอยู่กับ
 กับสิ่งอื่น เช่น ต้องเปลี่ยนแปลงหรือเสื่อมสลายไปตามสภาวะ สถานที่ กาลเวลา ทั้งยังมี
 ผู้อื่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับ แกงแยง กล่าวคือ โดยสภาพ สิ่งเหล่านั้นย่อมไม่คงที่อย่างที่เราต้อง
 การ และสิ่งเหล่านั้นยังเป็นที่ปรารถนาหรือเป็นที่ไม่พึงปรารถนา เป็นที่ปองร้ายของผู้อื่น
 ซึ่งเป็นเหตุให้เราไม่อาจทำให้สิ่งนั้นเป็น หรือทำให้เราได้มาและรักษาไว้ได้อย่างที่เรา
 ต้องการ สภาวะที่เป็นความทุกข์จึงเกิดขึ้น ทั้งทุกข์ที่เป็นสภาวะของตนเองซึ่งบังคับไว้
 ไม่ได้ เช่น ซาติ ขรา มรณะ พยาธิ โสภ และทุกข์ที่เนื่องมาจากสิ่งอื่น เช่น ทุกข์ใจ
 อาลัย ประจวบกับสิ่งที่ไม่ปรารถนา พลัดพรากจากสิ่งที่ปรารถนา เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าว
 แลวันนี้ จึงเห็นได้ว่าเมื่อพิจารณาโดยแท้แล้ว เมื่อเป็นมนุษย์และยังยึดมั่นในชั้น 5 ย่อมเป็น
 ทุกข์เสมอ หรือกล่าวได้ว่า ชีวิตคือความทุกข์ พระพุทธศาสนาสอนวิธีที่จะพ้นทุกข์เหล่านี้

¹ ดูรายละเอียดในภาคผนวกที่ 4.

แต่ก็ยอมรับว่ามีโชทุกคนที่พันทุกชใด คนที่พันทุกชไม่ได้นั้นมีมากกว่าคนที่สามารถพันทุกชใด
 ผู้ที่ยังติดอยู่ในกิเลสต่าง ๆ และไม่สามารถพันทุกชใดทั้งหมดควรจะดำเนินชีวิตอย่างไรจึง
 จะนับว่าดีที่สุด เป็นปัญหาที่พระพุทธศาสนาไม่ไดมองข้าม และได้แนะนำวิธีการไว้ให้ โดยที่
 วิธีการเหล่านี้มิได้ขัดกับโลกุตตรธรรมเลย เพียงแต่ว่าการพิจารณาธรรมในชั้นนี้ต้องมอง
 ในระดับโลกียะ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายต่ำกว่าโลกุตตรธรรม ผู้เขียนจะได้กล่าวในบทต่อไปว่า
 การดำเนินชีวิตที่ดีในฐานะเป็นปุถุชนซึ่งยังอยู่ในโลกียวิสัยนั้นควรเป็นอย่างไร เพราะเหตุใด